

ДО ГЛИБИН ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ

Софокл, за відомим свідченням Арістотеля, вважав, що саме він змальовує людей, якими вони повинні бути, Евріпід же – такими, якими вони є. Визначаючи в такий спосіб різницю між власною творчістю і драмами свого молодшого сучасника, співець «віку Перікла» мимоволі наводить на думку, що перед театром Евріпіда постало значно складніше завдання, аніж те, що його розв'язували попередні драматурги. Справді-бо, одна річ скомпонувати образ героїчної особистості, чиї дії підлягають окресленій нормативності, й цілком інша – зазирнути у людську душу, спробувати поетичним словом передати те, що в ній діється. Гармонія пропорцій, співмірність, доцільність – усе, що в уявленні еллінів пов'язувалося з поняттям прекрасного, що давало насолоду від сприймання довершеної цілості, вихоплювалося з-під Евріпідового стилоса. Втім, інакше й не могло бути, адже поет зосереджував увагу на чомусь мінливому й незбагненному, що не вкладалось у звичні виміри. Ще ж Геракліт зауважив: «Хоч би якою дорогою ти йшов, не знайдеш меж душі: настільки глибока її міра».

«Обличчя – дзеркало душі». Можливо, саме Евріпідове обличчя – найкраще підтвердження цієї сентенції. З-поміж багатьох зображень поета найвідомішим є так зване неаполітанське погруддя з IV ст. до н.е. – перший автентичний портрет, що дійшов до нас із тих часів. Задума і смуток, а водночас – доброта і співчутливість віддзеркалені у кожній рисі обрамленого хвилястою бородою і довгим волоссям обличчя літньої людини; а ще на ньому – відбиток страждання, що не додає гіркоти, радше гармоніює з високим просвітленим чолом мислителя. «Розуміть може той лиш, хто страждав», – спадають на думку слова «батька трагедії» Есхіла, а ще – Горація, який наставляв своїх сучасників-драматургів: «Хочеш, щоб я плакав, – страждай передусім

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

сам». Отож, приглядаючись до античного погруддя, ловимо себе на думці: обличчя Евріпіда, попри всю свою індивідуальність, мовби узагальнює риси народу, від якого ми перейняли чи не найвагоміше з-між усіх понять – «симпатія», що в перекладі з грецької означає «співчуття», точніше – «співстраждання».

Образ Евріпіда вирізьблюється перед нами й завдяки писемній традиції: усамітнівшись у печері на побережжі рідного острова Саламіна, весь у своїх думках, поет споглядає морську просторінь, а разом з тим, додамо, – обрії то схвильованої, то погідної, то знову збуреної вихором пристрастей людської душі. Про ту печеру, начебто йому показували її, згадує ще грецький історик Павсаній (II ст. н. е.). Твори Евріпіда, до речі, рясніють пов'язаними з образом моря художніми засобами. Поет ніколи не полишав філософських роздумів над життям. А хіба ж не море – його одвічний символ?

Одначе найцінніші штрихи до портрета трагіка знайдемо у самих його творах, приміром, у «Алкесті»:

Мені – й музи відомі,
Я – ще й вище в думках злітав,
Мудрість пив з багатьох джерел, –
Сил, грізніших, ніж Доля,
Не знайшов...

Так співає хор, і за цими словами бачимо самого автора – поета, який чималу частку свого життя провів серед сувоїв власної, що було рідкістю на той час, найбагатшої в Атенах книгозбірні. Мислителя, що унікав юрби, зате радо спілкувався з видатними філософами свого часу.

Мусимо згадати й про інший, не вельми привабливий портрет Евріпіда. Найбільше старань доклав тут знаменитий комедіограф Арістофан. Бувши прихильником патріархальної старовини, з пошаною відгукуючись про Есхіла та Софокла, «батько комедії» всіляко висміював у своїх творах (комедія «Жаби») новаторство Евріпіда, картав його за зниження стилю класичної трагедії, глузував з його любові до риторики, до раціоналістичної філософії, що все піддавала сумніву, розхитува-

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ла традиційне світосприймання. З легкої руки Арістофана за Евріпідом закріпилася слава жононенависника, злостивого, замкнутого в собі відлюдька й дивака, що ніби й життя закінчив ганебно: за однією версією, його пошматували жінки, за іншою – собаки. Насміхались над «низьким» походженням поета, над «неладом» у сім'ї (Евріпід був одружений двічі), над нібито фізичними вадами поета. З усіх тих вигадок і легенд можемо виснувати одне: наймолодший серед трьох великих трагіків був непересічною особистістю свого часу.

Що ж подають вірогідніші джерела? Згідно з Пароською хронікою¹, Евріпід народився на острові Саламін у 484 р. до н.е., тобто за чотири роки до знаменитої Саламінської битви з персами. Саме цю найславнішу сторінку грецької історії античність намагалася пов'язати з біографією трьох найвидатніших трагіків – Есхіла, Софокла та Евріпіда: Есхіл справді був учасником тієї битви; шістнадцятирічний Софокл прославляв перемогу в хорі юнаків; Евріпід – так хотіла традиція – нібито в цьому ж році з'явився на світ. Насправді ж усіх трьох поетів єднає становлення атенської трагедії: кожен з них завершує своєю творчістю окремих етап у її розвитку. Все ж рідний Саламін, де елліни так славно постояли за свою волю, не раз даруватиме поетові натхнення. У трагедії «Троянки» устами хору він проспівав хвалу «омитій морем землі, годувальниці бджіл».

Евріпідів батько, Мнесарх, мав на Саламіні земельну посілість. Заможним не був (прибутковим тоді було ремесло), але спромігся дати синові блискучу освіту. У хлопчачі роки майбутній поет брав участь у щорічному вшануванні Аполлона в його делоському храмі, а такої честі вдовоювались лише вихідці із давніх аттичних родів. Замолоду – так свідчать давні біографи – Евріпід здобував перемоги як атлет, потім захоплювався малюванням. Останнє заслуговує уваги: іноді справді здається, що автор трагедій обізнаний з технікою живопису – настільки яскраві у нього паралелі саме з цим видом мистецтва. Та все ж найглибшим і найтривалішим виявився інтерес до поезії та

¹ Йдеться про знайдену в XVII ст. на о. Парос мармурову таблицю, що подає хроніку Греції від найдавніших часів до IV ст. до н.е.

філософії, їм і посвятив Евріпід усе життя: написав понад дев'яносто трагедій; з них дійшло до нас лише сімнадцять (вісімнадцята трагедія, «Рес», приписується йому помилково). На відміну від Софокла, він не займав, як і Сократ, жодних державних посад. Був, однак, палким патріотом демократичних Атен, чесно служив їм своєю поезією. Засуджуючи олігархічну, схильну до жорстокості й підступу Спарту, не вагався, проте, картати й рідну демократію, коли й вона збройно зазіхала на чуже («Троянки»). Можливо, через те й не втішався визнанням: за свою майже п'ятидесятилітню творчу діяльність усього чотирьох разів здобув першу нагороду на змаганні драматичних поетів; п'ята перемога була присуджена Евріпідові вже після його смерті за тетралогію², до якої входили «Вакханки» та «Іфігенія в Авліді»; ці драми виставив один із трьох синів Евріпіда – теж на ім'я Евріпід. Помер драматург при дворі володаря Архелая, опікуна митців та поетів, у Македонії, куди подався, очевидно, спраглий спокою, втрачаючи віру у майбутнє розорених Пелопоннеською війною Атен, а ще, можливо, – вражений нерозумінням своїх співвітчизників. Мабуть, нелегко було сімдесятип'ятилітньому старцю покидати рідні місця. «Не буває страшнішого лиха, ніж утрата вітчизни», – наче передчуваючи свою долю, задовго перед тим мовив Евріпід устами Медеї в однойменній трагедії.

Не такою була доля Софокла. Співець «віку Перікла» не знав болісної дисгармонії між особистим успіхом та служінням вітчизні. Його неодноразово обирали на високі державні посади, він здобув двадцять три перемоги на змаганнях трагічних поетів. Глибока пошана до богів поєднувалась у нього з вірою в людину, яка, ясно усвідомлюючи мотиви своїх дій, здатна долати величезні перешкоди. Його не мучили постійні сумніви. Не втрачаючи бадьорості, втішаючись особливою повагою та розумінням серед атенян, він помер дев'яносторічним старцем, зберігаючи світлий розум і надію на майбутнє: всього декілька місяців не дожив до остаточної поразки Атен у Пелопоннеській війні. Як

² Під час весняних свят Великих Діонісій кожен з поетів виставляв три трагедії (трилогію) і один розважальний твір – «сатирівську драму», що й складало тетралогію; в Евріпіда вона вже не пов'язувалась єдиним сюжетом у цілість.

тут не згадати великого грецького лірика Архілоха, який зауважив, що думки та настрої людей такі, якою лампадою Зевс осяє землю? Евріпід, дарма що лиш на десять років молодший від Софокла, своїм світовідчуттям належить до іншого покоління людей – тих, кому судилось бачити охмарене довголітньою війною небо Еллади. Хоча першу свою тетралогію поет виставив у 455 р. до н.е., в сам розквіт очолюваної Періклом атенської демократії, та майже всі, що дійшли до нас, Евріпідові трагедії писані під час війни і тією чи іншою мірою є відгуком на тривожні події його доби – зіткнення демократичних Атен та олігархічної Спарти.

З кризою демократичного полісу похитнулось те, що досі видавалося несхитним, насамперед віра у богів, у відвічну гармонію та справедливість; посилюється конфлікт між інтересами особистості й непорушними, як видавалось дотепер, традиціями поліса, виробляються інші моральні поняття. Виплекані Періклом, увінчані на Акрополі знаменитим ансамблем, білокам'яні Атени вступають у драматичну добу перемін, що глибоко позначиться на свідомості людини – в усіх сферах її діяльності. Вже не гармонійність і поважність, як у скульптурах Фідія, а суперечливі почуття, фізичні й духовні страждання людей проступають з-під різця Скопаса і Праксітеля, з-під пензля Поліглота.

Злам традиційних форм життя і вірувань стає вдячним ґрунтом для діяльності софістів (учителів мудрості), що проголошують відносність усіх моральних засад та й самого пізнання. Чи не найважливішим предметом освіти стає риторика, що озброює вмінням переконливо аргументувати ту чи ту позицію. Дієслово *peitho* – переконую – одне з найчастіше вживаних у трагедіях Евріпіда слів. Кожен у той час прагне здобути прихильність Пейто – богині красномовності й переконання.

Евріпід був видатним мислителем свого часу. Достатньо згадати хоча б кількох людей з його оточення, щоб відчутти інтелектуальну атмосферу, в якій він формувався як філософ і поет. Це передовсім Анаксагор – філософ з малоазійського міста Клазомен, який за Перікла поширював матеріалістичне вчення в Атенах. Світовий лад, на його думку, утворений і далі твориться діяльністю «розуму», що впорядковує хаотичні частки. Сонце

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

й інші небесні світила він назвав розпеченими від руху кам'яними брилами, заперечивши їх божественну природу. За цю вільнодумність його прогнали з Атен, звинувативши у релігійному безчесті. Евріпід був не тільки найсумліннішим учнем, а й другом цього мужнього, до кінця відданого своїй справі мислителя. Знався Евріпід і з Сократом, який, на противагу Анаксагору, захоплювався не фізичною, а моральною філософією: силою розуму прагнув збагнути, як людині належить жити. Невипадково саме Евріпідові трагедії привертали увагу цього філософа, що ніколи не випускав з поля зору людини, методом діалогу вказуючи їй шлях до самопізнання. Великий вплив на нашого трагіка мав найвидатніший серед софістів та вчителів риторики співвітчизник і сучасник Демокріта Протагор з Абдери. Саме в домі Евріпіда, за свідченням Діогена Лаертського, він прочитав свій твір «Про богів», за який теж поплатився вигнанням. Це йому належить відомий вислів: «Людина – міра всіх речей: існуючих – що вони існують, неіснуючих – що вони не існують». Перекоаний у відносності всіх вироблених людиною понять, етичних норм та оцінок, він доводив, що про кожну річ можна з однаковим на те правом говорити і за, і проти. У так званих агонах – суперечках двох осіб у трагедії – Евріпід покаже себе здібним учнем Протагора. Не меншою популярністю – насамперед як теоретик і практик красномовства – користувався Горгій (Платон присвячує йому однойменний діалог). Евріпідові, без сумніву, імпонувала його виняткова увага до слова, дотепні софістичні аргументації, філософський скептицизм. Певне, під впливом Горгія так часто вдається Евріпід до антитези, контрасту, особливо ж до оксимофона – зіставлення двох, здавалося б, несумісних понять, як от: «безжиттєве життя», «бездоріжна дорога», «бездольна доля», «нещасливе щастя» та інше. Саме тут стає очевидним прагнення поета-мислителя подолати усталений погляд на речі, дати нове про них уявлення. Іноді, підшукавши синонім, – чіткіше окреслити чи те абстрактне поняття, скажімо, «сором»: «...він подвійний: з них незлий один, // А другий – бич сімейства. Була б ясною // Їх суть – словами б означались різними». («Гіпполіт», 386–387). В останньому помітна обізнаність Евріпіда із вченням ще одного софіста і мовознавця – Продіка, що був, до речі, засно-

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>